

Ж. Омелюк

**ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ
АКАДЕМІЇ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ**

ОМЕЛЬЧЕНКО Жанетта Олександрівна

УДК 371.044.3

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ
ФОРМУВАННЯ ЗАГАЛЬНОЛЮДСЬКИХ НОРМ
ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ В УЧНІВ СТАРШОГО
ШКІЛЬНОГО ВІКУ**

13.00.01 — теорія та історія педагогіки

**Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук**

Київ—1997

00752982 (X)

Дисертацією є рукопис.
Робота виконана в Харківському
університеті ім. Г.С.Сковороди

Науковий консультант доктор педагогічних наук, професор, дійсний член АПН України Прокопенко Іван Федорович, Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С.Сковороди, ректор

Офіційні опоненти:

Доктор філософських наук, професор, дійсний член АПН України Зязюн Іван Андрійович, Інститут педагогіки та психології професійної освіти АПН України, директор

Доктор педагогічних наук, професор Левківський Михайло Васильович, Житомирський державний педагогічний інститут ім. І.Франка, професор кафедри педагогіки

Доктор педагогічних наук, професор Падалка Галина Микитівна, Національний педагогічний університет ім. М. Драгоманова, професор кафедри гри на музичних інструментах

Провідна установа: Харківський державний університет, кафедра педагогіки, Міністерство освіти України, м. Харків

Захист відбудеться "26" листопада 1997 р. о 14⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 01.32.02 Інституту педагогіки АПН України за адресою: 252151, м. Київ, Повітрофлотський проспект, 53

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту педагогіки АПН України за адресою: 252151, м. Київ, Повітрофлотський проспект, 53

Автореферат розісланий 25 листопада 1997р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Легкий М. П.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження.

Педагогічна наука і практика наполегливо шукають шляхи реалізації ключового елемента нового педагогічного мислення - гуманізації.

Учитель, професійно-педагогічним кредо якого є гуманізм, завжди діє за принципом, що кожен учень - це найвищий здобуток суспільства і повинен стати епіцентром усього навчально-виховного процесу. У його уяві творча особистість учня - нормальне явище і кожен вихованець має великі потенційні можливості самовдосконалення. Необхідно тільки знати їх і допомагати їх розвиткові: цілеспрямовано й педагогічно майстерно.

Духовна, виховна сутність гуманізації в педагогічній науці та практиці полягає в тому, що це єдина свого роду людинотворча основа, формування особистості в людській цілісності, у повноті переживань, роздумів і мрій.

Джерелом гуманного світогляду є рідна стихія народних традицій, українська народна педагогіка з її непорушною прихильністю до демократизму, гуманізму та народності.

Особливості нинішнього періоду історичного розвитку суспільства в цілому, а також інтереси психолого-педагогічної науки і практики роблять усе більш значущою проблему формування загальнолюдських норм життєдіяльності в умовах сучасної освіти. Ці потреби й інтереси не можуть бути задоволені без перетворення загальнолюдських норм у надбання кожної людини.

Це є особливо актуальним і необхідним у наші дні, коли історія нашої країни - незалежної Української держави - повертається в загальнолюдське русло.

Відповідно до цього, - зазначає І. А. Зязюн, - традиційна система освіти і виховання була і залишається безособистісною, "бездітною", "безлюдською"¹.

Пильна увага вчених до проблеми загальнолюдських норм життєдіяльності останнім часом пояснюється також і тим, що все більшого визнання набуває ідея єдності Людини в її історичній долі. Тому сприяють і нові фактори, які змушують людину думати про свій завтрашній день у масштабах усієї планети.

З позицій гуманізації виховання школярів у нашій країні

1. Зязюн І. А. Гуманістична освіта порятує Україну // Трибуна. - 1996. - № 3-4. - С. 22.

має проводитися в душі загальнолюдських норм життєдіяльності з урахуванням особливостей національної свідомості.

З погляду гуманістично спрямованої педагогіки кожен учень розглядається в трьох іпостасях. По-перше, як явище. По-друге, як носій своєї долі. По-третє, як носій енергетики духу. Кожен вихованець має три всепоглинаючі пристрасті: пристрасть до розвитку, пристрасть до свободи і пристрасть до дорослості. Усі вони можуть бути реалізовані в процесі формування в учнів загальнолюдських норм життєдіяльності. А педагогіка з гуманістичною спрямованістю акумулює в собі все життя дитини.

Таким чином, у наших умовах історія світової школи й досвід вітчизняної педагогіки підказують один вихід - звернутися до тих загальнолюдських норм життєдіяльності, які відпрацьовувались у свідомості людства протягом усієї історії людської цивілізації.

Розвиток цивілізації детермінується загальнолюдськими нормами життєдіяльності, основний принцип яких - збереження роду людського, окремої людської особистості.

Існують загальнозначимі норми, "застосовувані людством" і "розділювані людьми однієї епохи", і лише на їх моральному базисі може стверджуватися особистісна незалежність індивіда, розвиватися його вміння керувати своєю життєдіяльністю, будувати своє життя осмислено й відповідально. Загальнолюдські норми життєдіяльності утворюють фундамент, над яким надбудовується все різноманіття пізніших моральних цінностей і норм.

Викликає особливий інтерес змістовний бік проблеми загальнолюдських норм життєдіяльності в освіті та вихованні, оскільки він недостатньо теоретично вивчений.

Ми розглядаємо дані поняття з психолого-педагогічної точки зору і, як дослідники, вкладаємо в них такий смисл.

Норма життєдіяльності - це керівне начало, вказівка на людське, соціальне та культурне значення певних явищ дійсності; вона виражається у формі нормативного уявлення, закріплюється у суспільній свідомості й культурі і виступає орієнтиром життєдіяльності людини.

Загальнолюдські норми життєдіяльності - це ґрунтовані на принципах загальнолюдської моралі смисложиттєві норми, які дозволяють людині здійснювати вибір своєї поведінки в життєво значущих ситуаціях і становлять основу цілісності соціальної системи та всієї спільності людей.

Кожна така норма має двоєдину емпіричну основу: в індивіді як самоцінному суб'єкті і в суспільстві як соціокультурній системі.

Саме загальнолюдські норми життєдіяльності роблять кожному окрему людину, кожному особистість, кожному індивідуальність толерантною щодо інших людей. А суспільство в свою чергу завдяки загальнолюдським нормам життєдіяльності стає толерантним щодо кожного його члена, кожного його представника.

Становлення загальнолюдських норм життєдіяльності ми пов'язуємо з іменами видатних українських мислителів, педагогів, просвітителів різних часів: Стефан і Лаврентій Зизанії, Іов Борецький, Арсеній Еллансонський, Іоанікій Галятовський, Феофан Прокопович, Григорій Сковорода, Мануїл Козачинський, М.П. Козельський, Т.Г. Шевченко, І.П. Котляревський, В.М. Каразін, І.Я. Франко, П.А. Грабовський, М.П. Драгоманов, М.М. Коцюбинський, Леся Українка, В.О. Сухомлинський. Своїми працями вони створювали гуманістичний світогляд, у якому найвищими цінностями є людське життя, людина з почуттям власної гідності та її родина, її Вітчизна.

Проблема загальнолюдських норм життєдіяльності досліджується вітчизняними педагогами і психологами (І.Є. Синиця, О.О. Захарченко, М.Д. Касьяненко, В.А. Караковський, М.Д. Ярмаченко, М.П. Гузик, І.С. Костюк, І.А. Зязюн, І.С. Мар'єнко, В.Ф. Шаталов, О.В. Сухомлинська, М. Левківський), а також їх зарубіжними колегами (М.Рокич, Г.Оллпорт, Д.Гілеспі, І.Кантріл, М.Мід, Ф.Бенедикт, Т.Парсонс); філософами і соціологами (В.І. Добриніна, І.Г. Барвінок, В.М. Шердаков, Т.В. Бутківська, Ю.А. Школенко, О.І. Левицька, М.О. Лосський, О.В. Сверхко, Д.А. Леонтьєв, В.В. Бурков, А.А. Ручка, Б.С. Українцев, М.В. Лавриненко).

Загальнолюдські норми життєдіяльності гідно подані в Конституції України, програмі "Освіта. XXI ст.", таких міжнародних документах, як Всесвітня декларація прав людини, Конвенція про права дитини, Паризька Хартія, "Декларація взаємозалежності: нова глобальна етика" та інші.

Незважаючи на певні досягнення в розробці проблеми в цілому, питання формування загальнолюдських норм життєдіяльності в учнів не було предметом комплексного логіко-філософського і психолого-педагогічного вивчення, носило розрізнений характер, не включало у себе цілісного теоретико-методологічного дослідження.

Сформульований нами підхід до проблеми дослідження дозволив обрати тему - "Теоретико-методичні основи формування загальнолюдських норм життєдіяльності в учнів старшого шкільного віку", визначити вибір об'єкта і предмета дослідження, поставити мету, висунути робочу гіпотезу, сформулювати завдання, а також з'ясувати принципові питання для розробки концепції і методики даного дослідження.

Загальну методологію дослідження склали найважливіші положення теорії пізнання і логіки про загальні зв'язки, становлення й розвиток об'єктивної реальності та мислення, відображені в системі, що історично склалася, категорій і законів про раціональну і творчу сутність особистості, яка реалізує принципи рефлексій у процесі активної практичної перетворювальної діяльності. Реалізація методології спиралася на діалектичну логіку та аксіологію, що розкривають сутність критеріально-ціннісного підходу.

В основу спеціальної методології дослідження покладено принципи достатньої основи, єдності протилежностей, загального й особливого, простого і складного, аналізу й синтезу, раціонального й творчого, почуттєвого й логічного, індивідуального й соціального, особистісного й діяльнісного підходів.

Вихідні методологічні позиції дозволили розробити попередню концепцію дослідження процесу формування загальнолюдських норм життєдіяльності в учнів старшого шкільного віку. Центральними ідеями концепції є такі положення:

- основними об'єктами процесу формування особистості є особистісні якості, загальні й спеціальні нахили, здібності, норми життєдіяльності, інтереси й цінності особистості;

- кожна особистість необмежена в своєму фізичному, інтелектуальному, соціальному та духовному розвитку;

- учні й учителі є самобутніми особистостями, які знаходяться в процесі постійного розвитку й саморозвитку;

- результатом прогресивного формування і самоформування особистості є її особистісна самоактуалізація і життєва діяльнісна самореалізація.

Реалізація центральних ідей концепції дослідження викликає необхідність оновлення, переоцінки всіх складових частин навчально-виховного процесу у світлі їх людинотворчої сутності, вона ґрунтовно змінює сам зміст і характер цього процесу з урахуванням таких підходів до:

- особистості школяра як головної соціальної цінності, яка знаходиться в епіцентрі цілісного навчально-виховного процесу;

- особистості учителя й особистості школяра як до особливих особистостей, які займають суб'єктні позиції і створюють полісуб'єктні (діалогічні) відносини в ході взаємодії;

- шкільної освіти як до дослідження цілісного навчально-виховного процесу, основу якого складають загальнолюдські норми життєдіяльності.

Таким чином, мова йде про провідні стратегічні педагогічні підходи і тактичні способи, спрямовані на формування загальнолюдських норм життєдіяльності в учнів старшого шкільного віку, які стоять на порозі самостійного життя і багато сторін соціального розвитку яких відповідають потребам суспільства.

Об'єкт дослідження - психолого-педагогічні, соціальні обставини формування особистості учнів старшого шкільного віку в умовах сучасної шкільної освіти.

Предмет дослідження - процес формування в учнів старшого шкільного віку загальнолюдських норм життєдіяльності через динамічну взаємодію учасників педагогічного процесу в діалектичній системі позакласної роботи і навчальної діяльності.

Мета дослідження - на основі концептуального і педагогічного аналізу генезису загальнолюдських норм життєдіяльності в історії духовної культури суспільства і теоретичного обґрунтування концепції відбору і змісту цих загальнолюдських норм, а також шляхом вивчення розробки проблеми формування загальнолюдських норм життєдіяльності у старшокласників у науковій теорії та практиці сучасної школи розглянути й реалізувати в умовах шкільної освіти програму експериментального дослідження щодо формування загальнолюдських норм життєдіяльності в учнів старшого шкільного віку з урахуванням вікових психологічних особливостей старшокласників.

У дослідженні була висунута наукова гіпотеза: якщо повною мірою реалізувати програму формування у старшокласників загальнолюдських норм життєдіяльності у позакласній роботі і в гуманітарному навчанні, що передбачає також реалізацію тієї чи іншої мірою можливостей загальнолюдської культури, соціально-психологічного контексту школи (психолого-педагогічні ситуації, проблеми, завдання), інноваційних підходів до виховання, психологічних можливостей особистості старшокласника і вчителя та їх взаємодії як повноправних учасників педагогічного процесу

в діалектичній системі навчальної і позанавчальної діяльності, то це буде надійною педагогічною базою процесу формування загальнолюдських норм життєдіяльності учнів старшого шкільного віку.

Відповідно до об'єкта, предмета, поставленої мети і сформульованої гіпотези у дослідженні вирішувались такі завдання:

- розглянути виникнення і розвиток загальнолюдських норм життєдіяльності в історії духовної культури суспільства з самостійним дослідженням становлення цих загальнолюдських норм в історичному контексті народної педагогіки, педагогічної думки і педагогічного досвіду України;

- дати теоретичний аналіз поняття "норми життєдіяльності" з філософсько-педагогічним обґрунтуванням концепції відбору і змісту фундаментальних загальнолюдських норм життєдіяльності;

- з'ясувати питання про теоретичні основи формування загальнолюдських норм життєдіяльності в учнів старшого шкільного віку з обґрунтуванням вибору старшокласників як педагогічного об'єкта щодо формування цих загальнолюдських норм;

- розробити оцінювальну діагностику як спосіб визначення сформованості загальнолюдських норм життєдіяльності у старшокласників шляхом підбору (включаючи розробку) методик оцінювання з поданням критеріїв і показників сформованості цих загальнолюдських норм у старших школярів, а також створити теоретичну модель сформованості загальнолюдських норм життєдіяльності у старшокласників;

- обґрунтувати і експериментально перевірити в умовах сучасної шкільної освіти методичні основи формування загальнолюдських норм життєдіяльності у старших школярів у діалектичній системі позакласної роботи і навчальної діяльності.

Теоретичною основою дослідження є положення про сутність людини як сукупність усіх суспільних відношень, про людину як суб'єкт праці, соціальних форми життя, спілкування і свідомості, а також наукова концепція людини як органічний аспект діалектичного розуміння історії і суспільного процесу; ідеї про роль особистості в системі соціальних відношень, про людину як епіцентр соціального історичного процесу, про органічну єдність свідомості і діяльності у формуванні особистості.

Нами введено в науковий оборот широке коло (30) зарубіжних джерел і публікацій за темою.

Мета роботи і логічний хід дослідження зумовили використання основних методів.

Методи дослідження. Для вирішення поставлених завдань і перевірки вихідних положень використовувався комплекс науково-педагогічних і загальнонаукових методів теоретичного та емпіричного дослідження: методи теоретичного аналізу й узагальнення (моделювання, порівняння, аналіз, синтез, узагальнення, систематизація теоретичних та експериментальних даних); методи цілеспрямованого спостереження і самоспостереження, опису й пояснення педагогічних явищ та процесів; методи педагогічних зрізів (система анкетування, інтерв'ю, бесід, репертуарних решіток, конвент-аналізу, вивчення документації навчально-виховного процесу); історичний метод (аналіз фактів, їх узагальнення, виявлення закономірностей); теоретико-практичні методи (обробка експериментальних даних з використанням кореляційного і факторного аналізів); констатуючий і формулюючий експеримент. Метод педагогічного експерименту визначив використання методів експертних оцінок, самооцінок, узагальнення незалежних характеристик, аналізу статистичних даних, створення спеціальних виховних і контрольних ситуацій.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в ньому:

- на основі методів наукового пізнання досліджено генезис загальнолюдських норм життєдіяльності в історії духовної культури і психолого-педагогічної науки;

- теоретично обґрунтовано вибір і розкрито зміст фундаментальних загальнолюдських норм життєдіяльності як провідних начал у формуванні особистості старшокласника;

- підтверджено необхідність і реальна можливість здійснення в педагогічному процесі сучасної шкільної освіти формування загальнолюдських норм життєдіяльності в учнів старшого шкільного віку;

- виявлено сукупність соціальних, психолого-педагогічних умов, за яких можливий прогностично позитивний процес формування загальнолюдських норм життєдіяльності у старших школярів;

- розроблено основні діагностичні і прогностичні інструментарії, критерії, показники процесу формування загальнолюдських норм життєдіяльності у старших школярів;

- обґрунтовано й експериментально перевірено теоретичні та методичні основи формування загальнолюдських норм життєдіяльності учнів старшого шкільного віку у діалектичній системі по-

закласної роботи і навчальної діяльності, у процесі діалогічної взаємодії вчителів та учнів з урахуванням вікових психологічних особливостей старших школярів;

- розроблено концепцію експериментального дослідження з формування загальнолюдських норм життєдіяльності в учнів старшого шкільного віку.

Теоретичне значення полягає в:

а) дослідженні проблем генезису загальнолюдських норм життєдіяльності в історії духовної культури суспільства із самостійним вивченням розвитку цих загальнолюдських норм в історичному контексті народної культури виховання, педагогічної думки і педагогічного досвіду України;

б) створенні антології загальнолюдської правової міжнародної думки (за "Декларацією взаємозалежності: нова глобальна етика", Паризькою Хартією та ін.);

в) теоретичному дослідженні поняття "норми життєдіяльності", співвідношення загальнолюдських норм, цінностей, ціннісної оцінки й об'єктивного знання з теоретичним обґрунтуванням концепції відбору і змісту фундаментальних загальнолюдських норм життєдіяльності;

г) створенні теоретичної моделі сформованості загальнолюдських норм життєдіяльності учнів старшого шкільного віку (відношень особистості, їх показників);

д) розробці теоретичних основ формування загальнолюдських норм життєдіяльності учнів старшого шкільного віку з урахуванням вікових психологічних особливостей старших школярів.

Практичне значення дисертації полягає в тому, що в ній розроблено надійну і доступну для практики оцінювальну діагностику ефективності педагогічної діяльності щодо формування загальнолюдських норм життєдіяльності в учнів старшого шкільного віку.

Виявлені критерії і показники сформованості цих загальнолюдських норм у старших школярів використовуються і можуть бути широко використані в шкільній практиці і вузівській підготовці вчителів.

Створена стандартизована характеристика сформованості загальнолюдських норм життєдіяльності є в цілому доступною і зручною для шкільних учителів і учнів старших класів.

Розроблені технологія і зміст конкретних педагогічних шляхів формування загальнолюдських норм життєдіяльності у стар-

шокласників відповідають вимогам, умовам і можливостям сучасної шкільної освіти.

Крім того, практичне значення мають :

1. Авторський варіант педагогічної технології щодо формування загальнолюдських норм життєдіяльності в учнів старшого шкільного віку, що використовується і може бути рекомендованим для більш широкого впровадження в навчально-виховний процес шкіл.

2. Методичні рекомендації для вчителів середньої загальноосвітньої школи і студентів педагогічних вузів, що містять методику формування загальнолюдських норм життєдіяльності через організацію навчально-пізнавальної діяльності старших школярів у процесі шкільної гуманітарної освіти.

3. Анована програма, орієнтована на сумісну творчу пошуково-пізнавальну діяльність учителів і учнів старших класів щодо вивчення загальнолюдських норм життєдіяльності.

Вірогідність і обґрунтованість дослідження забезпечувалась раціонально-творчим і критеріально-ціннісним підходами до вирішення поставленої проблеми; використанням комплексу методів дослідження, адекватних його предмету, меті та завданням; тривалим характером дослідно-експериментальної роботи і можливостями її оновлення; контрольним співставленням отриманих результатів з масовим педагогічним досвідом.

Дане дослідження може бути корисним для подальших наукових розробок з проблеми формування загальнолюдських норм життєдіяльності в учнів старшого шкільного віку.

Апробація і впровадження результатів дослідження.

Початкові, проміжні і кінцеві результати дослідження доповідалися й обговорювалися на міжнародних конференціях, на Всеукраїнській науково-практичній конференції, на психолого-педагогічних семінарах, інших регіональних, міжвузівських наукових конференціях з проблем сучасних підходів до навчання і виховання в умовах шкільної освіти, а також на педагогічних радах у середніх школах NN 30, 151, 24 та ін. м. Харкова і знайшли відображення в науково-методичних публікаціях. Матеріали дисертації неодноразово обговорювалися на засіданнях сектора педагогіки, сектора педагогіки початкового навчання і дошкільного виховання Харківського державного педагогічного університету ім. Г.С.Сковороди. Результати дослідження впроваджені в практику роботи ряду середніх загальноосвітніх шкіл м. Харкова, а та-

кож в українській національній загальноосвітній школі I -III ступеня з поглибленим вивченням англійської мови.

Результати експериментальної роботи використовувались при підготовці студентів Харківського державного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди до навчальної роботи зі школярами, а також при підготовці студентів Харківського державного інституту фізичної культури до їх педагогічної діяльності.

Початкові результати дослідження були впроваджені в практику роботи середньої школи N 1 м.Белгорода, а також використовувались при підготовці студентів Белгородського державного педагогічного інституту ім.М.С. Ольминського, де автор починала свою трудову діяльність.

Хід дослідження і його позитивні підсумки знайшли відображення в публіцистичних статтях, нарисах, журналістських матеріалах, опублікованих дисертантом - членом Союзу журналістів України у газетах "Демократична Україна", "Ліки і здоров'я", "Время", у міжнародному щотижневику "Зеркало недели", а також використані для створення двох відеофільмів на Харківській державній обласній студії телебачення в 1995 році.

Початкові, проміжні і кінцеві результати дослідження використовувалися у створенні і в роботі науково-дослідної лабораторії Курязької виховно-трудової колонії ім. А.С.Макаренка (м.Харків), а також у роботі музею А.С.Макаренка і меморіального комплексу в Куряжі.

Основні результати роботи знайшли застосування в діяльності Асоціації Гайдів України як одного з національних відділень Всесвітньої Асоціації Дівчат-Слідопитів і Дівчат-Скаутів. Ці результати сприяють освіті і вихованню дівчат.

На захист виносяться такі положення:

1. Загальнолюдські норми життєдіяльності є здобутком світової цивілізації, і без їх урахування не можна будувати сучасне та майбутнє.

2. Процес творення загальнолюдських норм життєдіяльності знайшов відображення в історії народної педагогіки, педагогічної думки і досвіду України.

3. Основою формування загальнолюдських норм життєдіяльності у старшокласників є реалізація цілісного впливу позакласної роботи і гуманітарного навчання в діалектичній системі.

4. Формування загальнолюдських норм життєдіяльності прогностично позитивне за умови залучення старшокласників до

соціально значимої діяльності й гуманістичного спілкування з учителем.

5. В основу формування загальнолюдських норм життєдіяльності покладено органічну єдність таких підходів до виховання школярів: системно-цільова спрямованість, демократизація, гуманізація, особистісний підхід, цілісність виховного процесу.

Структура дисертації. Дисертація обсягом 419 сторінок складається із вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаної літератури (512 найменувань) і 3 додатків (обсягом 93 сторінки). У роботі міститься 30 таблиць (обсягом 23 сторінки) і 15 схем (обсягом 11 сторінок).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДОСЛІДЖЕННЯ

Дисертаційна робота становить комплексне логіко-філософське, психолого-педагогічне обґрунтування концепції дослідження і вироблення системи формування загальнолюдських норм життєдіяльності в учнів старшого шкільного віку. У викладі матеріалу за основу взято системно-структурний підхід.

У вступі подається загальна характеристика дослідження, обґрунтовується його актуальність, висвітлюється ступінь розробленості даної проблеми в психолого-педагогічній літературі, визначається мета, об'єкт, предмет та завдання дослідження, формулюється гіпотеза, розкриваються теоретичні основи, описується комплекс методів, використаних у роботі, визначаються наукова та практична значущість дослідження, формулюються загальні питання організації та проведення експериментально-дослідної діяльності (концепція, програма, терміни, етапи, загальна кількість іспитників і т.ін.), показуються напрями апробації та впровадження наслідків, викладаються основні положення, винесені на захист.

У першому розділі "Теоретичні основи формування загальнолюдських норм життєдіяльності в учнів старшого шкільного віку" було поставлене головне завдання наукового дослідження - розглянути теоретичний аспект проблеми формування загальнолюдських норм життєдіяльності в цілому. У цьому розділі проаналізовано теоретичні положення формування загальнолюдських норм життєдіяльності в історії духовної культури цивілізації і психолого-педагогічної науки.

Концептуальний аналіз праць вітчизняних учених дозволив визначити духовну культуру як процес гуманізації природи та суспільства, самої людини в її відношенні до оточуючої

дійсності, до інших людей і самої себе, у результаті чого духовна культура набуває статусу визначника загальнолюдського ціннісного змісту соціуму: якою мірою дане суспільство людяне, якою мірою людина стала справжньою для себе і для інших людей.

Перший розділ містить також теоретичний аналіз виникнення, становлення й розвитку загальнолюдських норм життєдіяльності в історії духовної культури цивілізації і на сучасному етапі.

Особливості формування духовної культури в Україні висунули проблему людини і людства на перший план. З утворенням Київської Русі і створенням давнього, билинного, вітчизняного епосу визрівають загальнолюдські норми життєдіяльності, основою яких є людина, її життя, її Вітчизна і захист людської гідності ("Слово о полку Ігоревім", "Повість минулих літ").

Духовні традиції ранньої культури Київської Русі пізніше знайшли відображення в усній народній творчості, для якої носієм норм життєдіяльності був народ.

Центр Священного Писання - Бог, Христос, Людина, як вищий здобуток землі. Христос у Євангелії - це насамперед Син Божий. Зміст загальнолюдських норм життєдіяльності розкривається в притчах Христа (Біблія, Ветхий Завіт, Новий Завіт, Євангелія).

Традиція розглядати всі проблеми у зв'язку з загальними інтересами суспільства глибоко вкоренилася в українській громадській думці та літературі тих часів.

Ключовим етапом в історії духовної культури цивілізації стала епоха Відродження. Великі гуманісти Відродження відіграли важливу роль у формуванні нового гуманістичного світогляду (Петрарка, Боккаччо, Д. Бруно, В. Шекспір,). Вони зумовили переверот у суспільній свідомості і сформували нову концепцію людини: її свободу, гідність, право на задоволення земних потреб.

Філософія французького Просвітництва спрямує вістря своєї гуманістичної думки на пошук шляхів досягнення суспільства, оснований на загальнолюдських нормах життєдіяльності. Її ідеї, переосмислені, є актуальними і сьогодні (Вольтер, Д'Аламбер).

Видатні педагоги вважали, що людину слід навчати і виховувати тільки гуманним, у дусі загальнолюдських норм життєдіяльності. Вони наполегливо шукали шляхи формування цих загальнолюдських норм. Я.А. Коменський вважав людину найпрекраснішою істотою. Але неосвічена й невихована - вона може стати хижішою від найлютішої тварини. Ж.-Ж. Руссо відзначав, що навіть у мурахи лише одне життя і ніхто не зможе лишати його життя. Основ-

ний принцип теорії виховання А. Дістервега полягає у тому, що воно повинно бути природним. Г. Є. Сковорода відстоює думку, що основна мета вихователя - якнайшвидше відкрити природні здібності дитини й допомогти їй зайнятися "сродною" працею. Моральною він вважав таку поведінку людини, яка спрямована на досягнення "венця життя", тобто повної гармонії з навколишнім світом. На думку В. О. Сухомлинського, мова - це живий вияв усього навколишнього світу, основа сутності людини.

Титани думки минулого відстоювали неминучу цінність загальнолюдських норм життєдіяльності як першооснови людського життя (І. Кант, Л. М. Толстой, Ф. М. Достоєвський, М. В. Гоголь).

Багато ідей, пов'язаних з утвердженням загальнолюдського, було висловлено визначними філософами-ідеалістами XIX ст. (В. Соловйов, А. Чижевський, П. Флоренський, С. Булгаков, Д. Мережковський, М. Бердяєв, М. Федоров). Вони наполегливо відстоювали ідею про єдність людського роду, цілісність світової історії.

У марксистській етиці питання про загальнолюдські норми життєдіяльності і їх формування виявилось практично не вивченим.

У працях учених XX століття пролунала думка про необхідність вироблення планетарної свідомості, загальнолюдського мислення, масштабного погляду на світ (В. І. Вернадський, Альберт Швейцер, Тейяр де Шарден, Альберт Ейнштейн, Бертран Рассел, Л. Ландау, А. Д. Сахаров). Чимало цінних результатів дав пошук шляхів гуманізації людських вчинків як цілеспрямованого способу дій в ім'я любові до людей.

Проблеми формування загальнолюдських норм життєдіяльності займали значне місце у дослідженнях видатних вітчизняних і зарубіжних психологів різних років (П. П. Блонський, В. Джемс, Е. Петерс, Л. С. Виготський, Е. Торндайк, С. Т. Шацький та ін.).

Найкращі твори діячів культури, літератури, музики, живопису, кіно, театру пронизують тривалі традиції пріоритету загальнолюдських норм життєдіяльності (О. П. Довженко, Є. Лось, А. І. Губарев, Г. Ф. Захаров та ін.).

У розділі також самостійно досліджено генезис загальнолюдських норм життєдіяльності в історичному контексті народної культури виховання, педагогічної думки і педагогічного досвіду України. Розглянуто питання теорії формування загальнолюдських норм життєдіяльності в історії народної педагогіки і педагогічної думки України.

Процес вироблення загальнолюдських цінностей знайшов

відображення у пам'ятках писемності Київської Русі (Статути Володимира Святославовича і Ярослава Володимировича, "Повчання дітям" (1117) київського князя Володимира Мономаха, "Ізборник Святослава 1073р." та "Ізборник 1076р.").

У різні роки давнього періоду нашої історії до загальнолюдських цінностей зверталися мислителі (Туровський, Смолятич, Заточник), у тому числі через перекладні книги ("Шестодневи", "Златоструї", "Повчання", "Слова") і свої твори (див.: "Про виховання чад").

Велику роль у створенні педагогічних умов для формування загальнолюдських норм життєдіяльності і подальшій їх розробці зіграли братські школи, які утворилися з II половини XVI ст. в Україні (Ю. Рогатинець, І. Красовський). Це знайшло своє виявлення, зокрема, в педагогічних принципах, на яких ґрунтувалися братські школи (Статут Львівської братської школи 1586 р., Повчання Златоуста).

Видатні діячі Острозької академії, Києво-Могилянської колегії виступали за національну гідність України, високо ставили самоцінність і самоцільність людини та людського життя в історичному процесі (І. Галятовський, І. Гізель, Л. Баранович, Ф. Прокопович, П. Могила).

Різнобічна творча діяльність неперевершених синів України заклала фундамент демократичної, гуманістичної педагогіки в Україні, у центрі якої формування загальнолюдських норм життєдіяльності (В.В. Капніст, І.С. Орлай, І.Ф. Тимковський, М.А. Максимович, М. Козачинський, Я. П. Козельський).

Представники революційної демократичної думки в Україні розвивали ідею загальнолюдського виховання високогуманної людини, шукали шляхи формування загальнолюдських норм життєдіяльності (Т.Г. Шевченко, П.А. Грабовський, М.М. Коцюбинський, Леся Українка, І.Я. Франко, А.В. Духнович).

Необхідність формування у дітей загальнолюдських норм життєдіяльності відстоювали українські прогресивні педагоги й психологи різних епох (А.Ф. Музиченко, С.А. Ананьїн, Я.Ф. Чепіга).

У першому розділі теоретично обґрунтовано поняття "життєдіяльності", співвідношення норми, цінності, ціннісної оцінки та об'єктивного знання. Ми розглянули життєдіяльність як категоріальне психолого-педагогічне поняття, виходячи зі структури життєдіяльності, не відкидаючи при цьому психологічних, біологічних і соціальних механізмів.

У сучасній філософії і методології науки поняття норм життєдіяльності відноситься до найскладніших і багатозначних. Теоретико-методологічне обґрунтування поняття "норми життєдіяльності", співвідношення цінностей, ціннісної оцінки та об'єктивного знання міститься у першому розділі. Ми досліджуємо норми життєдіяльності в структурі суб'єктно-об'єктних відношень, розглядаємо їх як особливий вид життєвих правил, взірців, довгочасних орієнтирів, оцінок і використовуємо як інструмент аналізу апарат теорії абстрактних властивостей.

У першому розділі подано теоретичне обґрунтування вибору учнів старшого шкільного віку як педагогічного об'єкта щодо формування загальнолюдських норм життєдіяльності з урахуванням вікових психологічних особливостей і відповідних їм центральних новоутворень старшокласників. Цей процес сприяє: розвитку соціально-зрілої особистості в інтересах її держави, формуванню якостей, що необхідні для їх майбутнього самостійного життя, становленню старшокласників як відповідальних громадян, які працюють на благо своєї власної і світової спільноти, а також загартуванню характеру.

Другий розділ "Концепція відбору і змісту фундаментальних загальнолюдських норм життєдіяльності" носить теоретико-концептуальний характер.

Соціогенез загальнолюдських норм життєдіяльності як міждисциплінарного поняття в системі сучасної філософсько-етичної думки здійснено на основі багатоаспектного аналізу праць вітчизняних учених.

Загальнолюдські норми життєдіяльності подані і як об'єкт дослідження моральної філософії.

У розділі проаналізовані критерії відбору фундаментальних загальнолюдських норм життєдіяльності. Ключовими моментами у теоретичному обґрунтуванні концепції відбору і змісту загальнолюдських норм життєдіяльності для нас стали такі:

- сфокусувати в концепції смислоттєві, системоутворюючі, інтегративні за змістом норми життєдіяльності;

- подати їх як універсальні конструкти в системі, у їх ієрархічній структурі;

- кількість норм життєдіяльності не може бути велика (у ході експерименту випробуванням повинно бути легко при виконанні завдання оранжування);

- ці норми життєдіяльності активізуються як критерії при

оцінці і виборі модусу поведінки, цілей діяльності і способів їх реалізації в процесі життєдіяльності;

- оскільки конкретний набір загальнолюдських норм життєдіяльності, співвідносячись із природою людини як цілісність, виробляється історією цивілізації, культури, він має свою історію і відносний;

- з цього випливає можливість і необхідність на основі емпіричних, історико-порівняльних і гносеологічних досліджень створення концепції відбору і змісту загальнолюдських норм життєдіяльності.

Самоцінність Людини і самоцінність Людського життя - дві абсолютні норми, " міри всіх речей", мета, засіб і результат виховання.

Власна людська гідність - загальнолюдська норма життєдіяльності - закладає основи особистості й визначає умову її максимального розвитку.

Здоров'я, Материнство, Діти, Родина - первісна структурна одиниця суспільства, природне середовище розвитку дитини.

Прагнення до миру, Сумління, Справедливість - триєдина загальнолюдська норма життєдіяльності.

Земля і Світ на ній - спільний дім людства, єдина прабатьківщина людей і живої природи.

Вітчизна - одна унікальна для кожного Батьківщина, дарована йому долею, дана у спадщину предками.

Культура - колыска загальнолюдських норм життєдіяльності.

Зміст відповідних норм розкривався на основі багатоаспектного аналізу праць педагогів, психологів, соціологів.

Третій розділ "Досвід розробки і впровадження експериментальних методів вивчення сформованості загальнолюдських норм життєдіяльності старшокласників" носить теоретико-експериментальний характер. У ньому подається зміст і методика дослідно-експериментальної роботи, обґрунтування психолого-педагогічної категорії дитинства (до 18 років включно) як методичного об'єкта. Ми визначаємо направленість вектору соціалізації в бік реалізації ціннісних відношень дитини.

У цьому розділі апробована програма експериментального дослідження (у частині констатуючого експеримента) в умовах сучасної школи з метою перевірки переконливості теоретичної моделі й оцінювальної діагностики сформованості загальнолюдських норм життєдіяльності.

Експериментальне дослідження було здійснено на базі середніх загальноосвітніх шкіл м. Харкова № 151, № 107, № 30, № 6, № 24, № 99 та інших із загальною кількістю випробуваних - 700 осіб. Усі - діти старшого шкільного віку.

Підготовлена програма дослідно-експериментальної роботи:

- педагогічна діагностика і педагогічне прогнозування як основні діагностичні інструментарії;

- надійна і доступна оцінювальна діагностика як спосіб оцінки сформованості загальнолюдських норм життєдіяльності у старшокласників шляхом підбору (включаючи розробку) методик оцінювання;

- критерії і показники сформованості загальнолюдських норм життєдіяльності в учнів старшого шкільного віку;

- теоретична модель і стандартизована характеристика сформованості загальнолюдських норм життєдіяльності у старшокласників (перелік і структура норм, відношень особистості, їх показники, рівні).

Серед загальнолюдських норм життєдіяльності були виділені ті, що увійшли в концепцію, подану в другому розділі.

У структурі відношень особистості і критеріїв виділені такі: гуманне ставлення до людини (до людей); суб'єктивне усвідомлення обов'язку і відповідальності перед самим собою, колективом, родиною; непримиренність до несправедливості, яка торкається людського життя, людини; прагнення збільшити свій життєвий потенціал; вірність зобов'язанням; знання рідної мови, культури, історії Вітчизни; бережливе ставлення до свого здоров'я, екології рідного краю; позитивне ставлення до родини, літніх людей, дітей, матерів; незаподіяння шкоди людям доброї волі; позитивний вплив на поведінку оточуючих; життєдіяльність у гармонії з природою і на благо родини, Вітчизни, активне засвоєння цінностей культури тощо.

Кожна з норм оціночних показників проявляється в системі критеріально-ціннісних показників сформованості загальнолюдських норм життєдіяльності.

При розробці критеріїв і показників сформованості загальнолюдських норм життєдіяльності ми виходимо з наступного:

1. Дані критерії і показники повинні мати педагогічний смисл, тобто змінюватися в основному під впливом виховання.

2. За своїм змістом вони повинні охоплювати всі основні загальнолюдські норми життєдіяльності, включаючи основні види

відношень старшокласників до дійсності.

3. Показники відношень і критерії повинні носити інтегративний характер і бути відібраними як інформативні ознаки на основі кореляційного і факторного аналізів масового матеріалу.

Отже, згідно з відібраними системоутворюючими загальнолюдськими нормами життєдіяльності, виходячи з великої кількості відношень особистості (до людей, самої себе, суспільства) і ще більшої кількості показників, через які ці відношення проявляються, застосування кореляційного і факторного аналізів, було вицленовано основні критерії (відношення старшокласників до дійсності) як найбільш значущі і такі, що дозволяють з достатньою вірогідністю судити про сформованість загальнолюдських норм життєдіяльності у старших школярів. Усі показники прояву мають 4-бальну градацію залежно від усвідомленості, активності та стійкості. Внаслідок апробації найрізноманітніших методик діагностики (спостереження за виявом ціннісних відношень у різних за складністю ситуаціях, письмові опитування, діагностичні бесіди, анкетування, соціометричні методики, створення й аналіз виховних ситуацій тощо) була розроблена теоретична модель сформованості загальнолюдських норм життєдіяльності у старшокласників. Іншими словами, була створена методика стандартизованої характеристики, яка враховує у своєму змісті можливість фіксації різних показників ціннісних відношень старшокласників стосовно рівня розвитку показника.

Процедура заповнення її здійснювалась методом експертних оцінок, де експертами виступали вчителі-предметники, класні керівники, батьки, адміністрація школи. Дані характеристики оброблялися на ЕОМ з використанням кореляційного, факторного аналізів.

У процесі дослідно-експериментальної роботи виявлено:

- формування життєвих цілей старшокласників іде багато в чому у відриві від їх ціннісних орієнтацій, які відповідають потребам, інтересам;
- психологічні деформації старших школярів викликані складною соціальною ситуацією розвитку;
- для більшості учнів загальнолюдські норми життєдіяльності не є основним корелятором їх поведінки;
- істотна нерівність, чітко визначена нерівномірність у рівнях і характері сформованості цих норм життєдіяльності в учнів різних шкіл;

- певна здатність дітей до усвідомлення, вивчення і дотримання загальнолюдських норм життєдіяльності;

- наявність невикористаних резервів школярів для інтенсифікації їх загальнолюдського розвитку педагогічними засобами.

Четвертий розділ "Методичні основи формування загальнолюдських норм життєдіяльності в учнів старшого віку у позакласній роботі та експериментальна перевірка їх ефективності" носить дослідно-експериментальний характер. У ньому розроблено концептуально-методологічну основу, описано науковий апарат і загальні питання організації та проведення дослідно-експериментальної роботи щодо формування загальнолюдських цінностей у старших школярів. Дано соціальний і психолого-педагогічний аналіз шкіл, які склали експериментальну базу дослідної роботи.

Нами розроблена й апробована система колективних творчих справ у процесі педагогічно організованої позанавчальної діяльності старших школярів. У цьому розділі виявлено принципові положення дослідно-експериментальної роботи:

- формування загальнолюдських норм життєдіяльності у старшокласників - процес спеціально організований, цілеспрямований, прогресивний, керований;

- органічна єдність у ньому методів виховання і самовиховання;

- інтенсивний розвиток у процесі формування і самоформування норм і цінностей особистості, що стимулює її життєдіяльну самореалізацію;

- реалізація цілісного впливу на формування загальнолюдських норм життєдіяльності у старшокласників навчальної і позанавчальної діяльності в діалектичній системі.

Строки дослідно-експериментальної роботи: початок - січень 1990 року, кінець - грудень 1997 року.

Етапи дослідно-експериментальної роботи:

I. Діагностико-концептуальний етап (розробка концепції, методики і критеріїв експерименту).

II. Організаційно-прогностичний етап (формування наукового прогнозу перспектив у реалізації програми експерименту).

III. Формуючий, творчий етап (психолого-педагогічна корекція інтелектуального, соціального і духовного розвитку старшокласників).

IV. Заклучний етап (оцінка результатів експерименту).

Були сформульовані концептуальні завдання у частині форму-
ючого експерименту:

- надати особистості старшокласника до певної міри свободу інтелектуальної, соціальної і духовної творчості, а також індивідуального життєдіяльнісного самовираження (філософський аспект);

- забезпечити використання розвиваючих потенцій соціально-культурного контексту психолого-педагогічних ситуацій, проблем, завдань сучасної школи (соціологічний аспект);

- домогтися реалізації цілісного розвиваючого впливу навчальної і позанавчальної діяльності, виховання й освіти на формування норм життєдіяльності у старшокласників, а також у цілому на особистості учнів і вчителя (педагогічний аспект);

- забезпечити можливу мобілізацію психічних ресурсів особистості старшокласника з метою інтенсивного розвитку в неї процесів формування і самоформування норм життєдіяльності особистості, які одночасно стимулювали б її життєдіялісну само-реалізацію (психологічний аспект).

Пріоритет надавався організації виховання як системи творчої життєдіяльності учнів і педагогів, наповненості його змісту реальними проблемами дитячого життя.

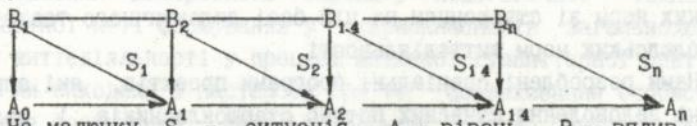
Система колективних творчих справ у процесі педагогічно організованої позакласної діяльності учні старших класів:

- 1) Формування загальнолюдських норм життєдіяльності на позитиві - творчий практикум з опанування досвіду пошуково-дослідної діяльності з блоку форм під рубрикою: "Наші життєві орієнтири. - О.П.Довженко, В.І.Вернадський та інші".

- 2) Система педагогічних виховуючих ситуацій як прогностичної моделі функціонування системи в ситуації, яка змінюється (створення факультативу з вивчення етнокультури, проведення "екологічного десанту", допомога музеєві А.С.Макаренка в Куряжі, створення програми самоосвіти - "кодексу честі", колективне вироблення правил життя класу, школи; ювілейний вечір з батьками; учитель підносить у подарунок урок учням; створення генеалогічного дерева, літопису "Я та моє ім'я" тощо).

Побудова моделі як алгоритму переходу системи (куди включається старшокласник у взаємозв'язку з різними факторами впливу) з рівня A_0 до стану А. Весь процес формування загальнолюдських норм життєдіяльності у старшокласників являє собою послідовність багаторазових повторюваних чергувань фаз: після

фази 1 (приховане або мало виявлене нагромадження цінності) цінність набуває рівня А потенційного, на i циклі, після фази 2, - рівень А актуальний.

На малюнку S - ситуація, А - рівень, В - вплив, який справляє на старшокласника створення педагогічної ситуації.

Початковий рівень формування (S_0A_0) під впливом педагога, експериментатора веде до переходу на рівень A_1 , проміжний рівень ($A_2.A_{1.4}$) і в кінцевому підсумку на рівень A_n .

Ми розглядаємо вплив не тільки ситуацій S, але й ланцюг переходів $B_1 \rightarrow B_2 \rightarrow B_{1.4} \rightarrow B_n$.

Загальний процес формування загальнолюдських норм життєдіяльності зображається послідовністю дискретних рівнів:

$$A_k = \sum_{i=t}^k (A_{nот} + A_{акт}), \text{ де } A_k - \text{рівень, досягнутий після } K \text{ циклу.}$$

У моделі чітко простежується шлях досягнення певної педагогічної мети (А). Старшокласники, проходячи послідовно через ряд виховуючих педагогічних ситуацій, здобувають досвід життєдіяльності у вигляді нагромаджених і особистісно здобутих загальнолюдських норм життєдіяльності.

3) Організація діяльнісно-миростворчої і гуманної соціально значущої діяльності старших школярів на основі копилка загальнолюдських і загальнонародних дат.

4) Творчий семінар - комплекс. Лекція - семінар. Серія диспутів. Довготривала (протягом трьох років) позакласна робота зі створення самими старшокласниками Антології загальнолюдської правової світової думки як сучасних джерел планетарного загальнолюдського мислення і загальнолюдської культури (Паризька Хартія, "Декларація взаємозалежності: нова глобальна етика").

5) Проведення "аукціону знань" із старшокласниками з традицій вітчизняного дореволюційного виховання, орієнтованих на формування загальнолюдських норм життєдіяльності у дітей.

6) Проведення "круглого столу" з проблеми загальнолюдського потенціалу народної педагогіки, культури народного виховання як інформаційної, словесно-понятійної та емоційно-образної форми роботи із старшокласниками.

7) Сумісна пошукова творча робота вчителя і старшокласників у формі педагогічних сюжетно-рольових та ділових ігор і творчої співбесіди щодо вивчення Анотованої програми загальнолюдських норм зі створенням на цій базі дидактичного театру загальнолюдських норм життєдіяльності.

Нами розроблені спеціальні програми проєктів, які спрямовані на задоволення сучасних потреб старшокласників і надають активне поле діяльності для кожного старшого школяра:

1. Самоцінність Людини і самоцінність Людського життя (здобувати нові навички через активну участь у розвагах та заходах; підтримувати партнерство з дорослими на всіх рівнях; співпрацювати з молодіжними організаціями в розробці сумісних проєктів; брати участь у акціях різних масштабів).

2. Власна людська гідність (самостійно приймати рішення, володіти навичками лідерства; сприяти рівноправному розподілу обов'язків між собою; сперечатися на різні теми - від ядерної енергетики до рок-музики; працювати в мікрогрупах-патрулях).

3. Здоров'я. Материнство. Діти. Родина (володіти здоровим способом життя, виконувати жіночі та чоловічі ролі: знати свій родовід і сімейні свята; вести роботу з підлітками про шкоду алкоголю, наркоманії).

4. Прагнення до миру. Сумління. Справедливість (брати участь у благодійності, акціях та русі милосердя, у розвитку внутрішньонаціонального і міжнародного спілкування та дружби).

5. Земля і Світ на ній (вивчати навколишній світ та природу, самостійно розкривати їх таємниці; допомагати у здійсненні природоохоронних проєктів, організовувати екологічні табори; знати екологічну ситуацію і складати екологічну карту міста).

6. Вітчизна (знати історію Української держави, походження роду, державність України; проводити екскурсію по своєму місту і одне з традиційних свят; готувати страви на "ширий" український обід; зробити для себе національний костюм).

7. Культура (знати духовну та матеріальну культуру українського народу, етнографічні особливості місця проживання; підготувати мінівиставу; організувати мистецький табір).

У п'ятому розділі "Методичні основи формування у старших школярів загальнолюдських норм життєдіяльності у гуманістичному спілкуванні, у навчальному процесі та аналізі результатів експерименту" розроблено й апробовано авторський варіант педагогічної технології щодо формування загальнолюдських норм

життєдіяльності в процесі шкільної гуманітарної освіти.

1. Проектування особистості у навчальній діяльності шляхом впровадження авторського варіанту педагогічної технології, адекватної меті формування у старшокласників загальнолюдських норм життєдіяльності у процесі шкільної гуманітарної освіти.

Ми виходили з настанови про те, що виховання особистості, зокрема формування загальнолюдських норм життєдіяльності, здійснюється на шляху від історичного до особистого за допомогою критичного мислення. Гуманітарній освіті відводиться особлива роль у відродженні національного менталітету країни. У зв'язку з цим представлені в роботі дисципліни повинні стати стрижнем серед гуманітарних предметів. Їх вивчення на основі методологічних принципів національно-історичної школи допоможе формуванню у старшокласників державної самосвідомості і національної гідності і, врешті-решт, перетворенню гуманітарних знань у фактор виховання особистості старших школярів, задоволення освітніх потреб особистості.

У процесі експерименту було обгрунтовано критерії, що регулюють добір і систематизацію знань із загальнолюдських норм життєдіяльності на рівні навчального предмета, а саме:

1) Відповідність змісту провідним загальнолюдським нормам життєдіяльності.

2) Виховна, загальнолюдська спрямованість змісту навчального матеріалу.

3) Практична спрямованість змісту на продуктивну діяльність учнів у процесі навчання.

4) Відповідність змісту принципової гуманістичної цілеспрямованості виховання і навчання.

5) Відповідність змісту творчому характеру розумової діяльності учнів.

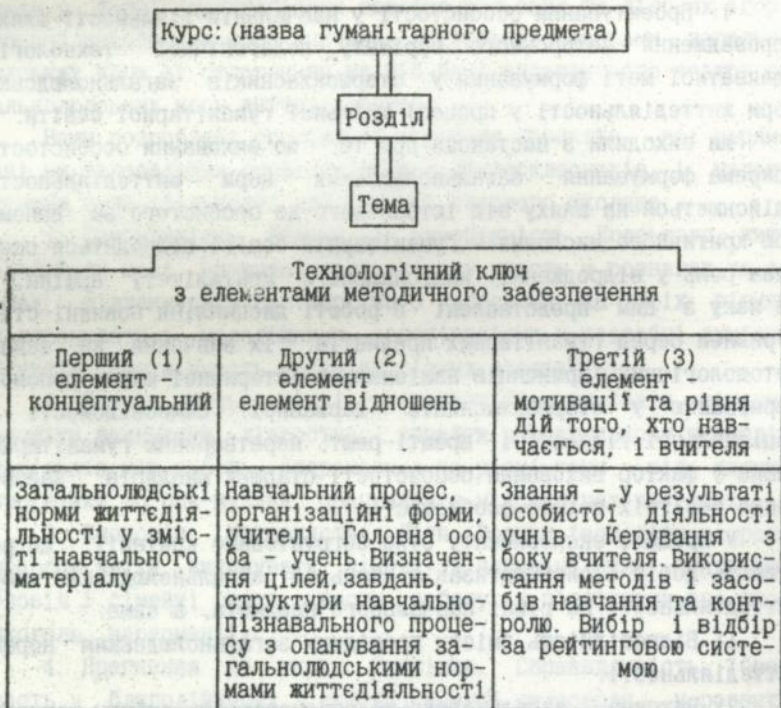
6) Міжпредметна і внутрішньопредметна скоординованість змісту.

7) Структурна взаємозумовленість пізнавальних відомостей практичної діяльності в складі змісту.

8) Доступність на всіх етапах навчання.

9) Відповідність змісту міжнародному досвіду.

Структурно-логічна схема педагогічної технології

Нами подана педагогіка відношень як пріоритет формування у старшокласників загальнолюдських норм життєдіяльності.

У даному підрозділі дослідженням було уточнено концепцію гуманізації відносин учнів та вчителів у позаурочний час. В її основу покладено такі підходи до виховання школярів: системно-цільова спрямованість, демократизація, індивідуалізація, цілісність виховного процесу. Пріоритет надавався створенню умов для самореалізації особистості, усвідомлення нею своєї повноцінності.

Було охарактеризовано основні поняття гуманних відносин, педагогічну суть і зміст взаєморозуміння, доброзичливості, толерантності. Розкрито стиль і форми гуманістичного спілкування, їх вплив на становлення й розвиток гуманних відносин учителів та старшокласників.

У процесі реалізації дослідно-експериментальної програми здійснювалися кількісний і якісний аналіз результатів, співставлення їх з метою, гіпотезою і завданнями, системна

оцінка результатів експерименту.

Система науково-педагогічних досліджень комплексного характеру, а також результати багатоаспектного аналізу дали змогу виявити:

- позитивну динамічну зміну у формуванні особистості старшокласників, імпульсом до якої став процес формування загальнолюдських норм життєдіяльності за логічною схемою: знання про ці загальнолюдські норми \rightarrow переконання \rightarrow вчинок на пріоритеті цих загальнолюдських норм \rightarrow життєдіяльність на основі загальнолюдських норм життєдіяльності;

- підвищення загальної академічної успішності учнів з гуманітарних предметів у середньому в 53% школярів;

- значне підвищення ступеня кореляції у взаємооцінках учителів і старшокласників;

- помітне зростання коефіцієнта збігів точок зору вчителів і учнів з питань життя, навчання, дозвілля, спілкування (K-коефіцієнт збігів=3 проти K= 0,8 на початку досвіду);

- соціальне і духовне самовираження, саморозвиток і самореалізацію особистості старшокласника в процесі і результаті формування загальнолюдських норм життєдіяльності;

- створення адекватної вимогам часу взаємодії (діалогічного спілкування) учителів і старших школярів як учасників педагогічного процесу в діалектичній системі позакласної роботи і навчальної діяльності;

- розвиваючий вплив шкільної гуманітарної освіти і способів організації при цьому навчально-виховного процесу на індивідуальність старшого школяра, на формування у старшокласників загальнолюдських норм життєдіяльності;

- розвиваючий вплив педагогічно організованої позанавчальної діяльності старшокласників на формування у них загальнолюдських норм життєдіяльності, на реалізацію природних нахилів, здібностей, інтересів учнів старшого шкільного віку.

Наслідки експерименту подано у зведених таблицях. У зв'язку з обмеженим обсягом автореферату наводимо вибіркового матеріал.

Експериментальна група. Вибірковий матеріал

Таблиця 1

До формуючого експерименту				Після формуючого експерименту			
рівень сформованості окремої норми життєдіяльності у всього класу. Середній умовний показник				середньоарифметична величина рівня сформованості норм життєдіяльності усього класу			
самочинність людини 2,62				23,14			
самочинність людського життя 2,76				середньоарифметична величина рівня сформованості норм життєдіяльності в окремого учня за даними			
власна людська гідність 3,09				класного керівника			
здоров'я, материнство 2,69				учи телів			
діти, родина 2,69				батьків			
прагнення до миру, сумління, справедливості 2,71				2,56			
земля і світ на ній 3,09				2,39			
Вітчизна 2,77				3,27			
культура 2,81							
				рівень сформованості окремої норми життєдіяльності у всього класу. Середній умовний показник			
				самочинність людини 3,53			
				середньоарифметична величина рівня сформованості норм життєдіяльності в окремого учня за даними			
				класного керівника			
				учи телів			
				батьків			
				2,93			
				3,07			
				3,75			
				здоров'я, материнство 3,33			
				власна людська гідність 4,19			
				здоров'я, материнство 3,33			
				діти, родина 3,58			
				прагнення до миру, сумління, справедливості 3,56			
				земля і світ на ній 3,42			
				Вітчизна 3,27			
				культура 3,23			

До формуючого експерименту				Після формуючого експерименту											
рівень сформованості окремої норми життєдіяльності у всього класу. Середній умовний показник				середньоарифметична величина рівня сформованості норм життєдіяльності усього класу				рівень сформованості окремої норми життєдіяльності у всього класу. Середній умовний показник				середньоарифметична величина рівня сформованості норм життєдіяльності усього класу			
самоцінність людини 2,73				23,1				самоцінність людини 2,73				23,1			
самоцінність людського життя 2,78				середньоарифметична величина рівня сформованості норм життєдіяльності в окремого учня за даними				самоцінність людського життя 2,79				середньоарифметична величина рівня сформованості норм життєдіяльності в окремого учня за даними			
власна людська гідність 2,59								власна людська гідність 2,57							
здоров'я, материнство 2,81				класного керівника				здоров'я, материнство 2,82				класного керівника			
діти, родина 2,78								діти, родина 2,77							
прагнення до миру, сумління, справедливості 2,85				2,93				прагнення до миру, сумління, справедливості 2,83				2,93			
земля і світ на ній 2,47				2,77				земля і світ на ній 2,47				3,07			
Вітчизна 2,23								Вітчизна 2,23							
культура 2,09				3,07				культура 2,09				3,09			

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

1. Гуманізація передбачає організацію педагогічного процесу як системи творчої життєдіяльності педагогів і учнів, наповненості його змісту реальними проблемами дитячого життя, сприяє створенню умов для життєдіяльної самореалізації особистості, усвідомленню нею своєї повноцінності.

Процес формування загальнолюдських норм життєдіяльності лежить у площині гуманної педагогіки, яка акумулює в себе все життя дитини.

2. У дисертації розкрито теоретичні основи формування загальнолюдських норм життєдіяльності в історії духовної культури і психолого-педагогічної науки.

Розглянуто питання теорії і досліджено різноманітний процес формування загальнолюдських норм життєдіяльності в історичному контексті народної культури виховання, педагогічної думки і педагогічного досвіду України.

Подано теоретичне обґрунтування вибору учнів старшого шкільного віку як педагогічного об'єкта щодо формування загальнолюдських норм життєдіяльності на основі психології старшокласників.

У дослідженні зроблено теоретичний аналіз поняття "норми життєдіяльності", співвідношення норм, цінностей, ціннісної оцінки та об'єктивного знання.

3. У роботі подано теоретичне обґрунтування концепції відбору і змісту фундаментальних загальнолюдських норм життєдіяльності. Ця концепція являє собою цілісну сукупність ідей, позицій, принципів і видів діяльності, наповнену ключовими поняттями та настановами, які впливають із загальнолюдських норм життєдіяльності.

Головне завдання, поставлене в теоретичному й експериментальному дослідженні, формулюється так - створити імпульси до перетворення цих загальних понять в реальні життєві орієнтири кожного вихованця.

4. У дисертації визначено основні соціальні, психолого-педагогічні умови, необхідні для формування загальнолюдських норм життєдіяльності у старшокласників, серед них:

1) Старшокласник - це самотуня особистість, яка знаходить в постійному розвитку і саморозвитку.

2) Особистість старшокласника включена в продуктивне

діалогічне гуманістичне спілкування, повноцінну взаємодію з учителем у діалектичній системі позакласної роботи та навчальної діяльності.

3) Особистість старшокласника включена в соціально значущу діяльність у навчальній і позанавчальній площинах.

4) Особистість старшокласника необмежена у своєму соціальному, інтелектуальному, духовному і фізичному розвитку.

5. Експериментальне дослідження проводилося на основі розробленої програми дослідно-експериментальної роботи (у частині констатуючого експерименту), яка була апробована в реальних умовах сучасної школи з метою перевірки переконливості теоретичної моделі та оцінювальної діагностики сформованості у старшокласників загальнолюдських норм життєдіяльності.

Отримані практичні результати підтвердили правильність теоретичних припущень і вибраного в дослідженні шляху в цілому.

6. Здійснення дослідно-експериментальної роботи (у частині формуючого експерименту) проводилося за стратегічними педагогічними напрямками (з відповідними кожному способами, формами).

У поданій роботі розкриті й експериментально перевірені методичні основи формування в учнів старшого шкільного віку загальнолюдських норм життєдіяльності: у позакласній роботі, у процесі шкільної гуманітарної освіти, у педагогіці відношень гуманістичного спілкування у діалектичній системі навчальної і позанавчальної діяльності.

7. Результати дослідно-експериментальної роботи, а також аналітична обробка статистичного матеріалу з використанням кореляційного і факторного аналізів є переконливими і дають підстави для висновку щодо прогностичної доцільності застосування і широкого використання в сучасних умовах шкільної освіти виявлених та обґрунтованих нами педагогічних напрямів (способів, форм, прийомів) формування в учнів старшого шкільного віку загальнолюдських норм життєдіяльності.

8. Поставлені дослідженням завдання - вирішені, отримані результати свідчать про їх правомірність, а значить - про правильність вибору підходу до вирішення проблеми дослідження.

ОСНОВНІ ПУБЛІКАЦІЇ З ТЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1. Омельченко Ж. А. Общечеловеческие ценности как духовно-педагогический феномен цивилизации: Монография. - Харьков: ФТИНТ НАНУ, 1996. - 243 с.

2. Общечеловеческие ценности как человекотворческий феномен цивилизации: Монография /Омельченко Ж. А.; Харьк. гос. пед. ун-т. - Харьков, 1996. - 90 с. - Рус.-Деп. в ИТОП' РАО 22.10.96, N 128-96//Опубл. в Сб. рукописей по образованию и педагогике, принятых на депонирование в 1996 г., N 2, 1996.

3. Программа непрерывной педагогической практики для студентов 1-3 курсов: Учебное пособие/ Анкудинова Н.Е., Жихов А.А., Омельченко Ж.А., Иванова В.К., Исаев И.Ф., Колчанова Л.В., Рагозина Л.Д., Ставцева В.В., Ткачев А.П. - Белгород: БГПИ, 1989. - 26 с.

4. Омельченко Ж. О. Вимоги до викладання курсу "Основи педагогічної майстерності" // Початкова школа. - Київ. - 1997. - N 5. - С. 57-58.

5. Омельченко Ж. О. Принципи педагогічного процесу як теоретичні основи педагогічної технології//Початкова школа. - Київ. - 1997. - N 11. - С. 51.

6. Омельченко Ж. О. Формування загальнолюдських цінностей як мети виховання в працях видатних мислителів //Педагогіка і психологія. - 1996. - N 3. - С. 188-193.

7. Омельченко Ж. О. "Ми повинні навчитися мислити по-новому...". Загальнолюдські цінності в духовній культурі суспільства//Рідна школа. - 1996. - N 4. - С. 80-81.

8. Омельченко Ж. А. Содержание общечеловеческих ценностей в воспитании//Актуальные проблемы физического воспитания, спортивной тренировки и физкультурного образования: Сб. науч. тр. - Харьков: Основа, 1992. - С. 205-209.

9. Омельченко Ж. О. Концептуальні проблеми психолого-педагогічної освіти студентів педвузів // Нові педагогічні технології навчання і виховання: Зб. наук. пр. - Слов'янськ. - 1997. - С. 17-18.

10. Омельченко Ж. О. Педагогічні технології як головна, складова частина з курсу "Основа педагогічної майстерності" //Нові педагогічні технології навчання і виховання: Зб. наук. пр. Слов'янськ. - 1997. - С. 36-40.

11. Омельченко Ж. О. Місце засобів формування загальнолюдських цінностей у старшокласників // Засоби навчально-виховної

роботи: Зб. наук. пр. - Харків, 1996. - С. 60-61.

12. Омельченко Ж. О. Проблема гуманизации обучения в педагогических вузах // Вопросы совершенствования учебно-воспитательной работы в школе и вузе: Сб. науч. тр. - Славянськ, 1996. - С. 41-42.

13. Формирование общечеловеческих качеств и свойств личности старшеклассников/Омельченко Ж. А.; Харьк. гос. пед. ин-т. - Харьков, 1991. - 9 с. - Рус.-Деп. в ОЦНИ "Школа и педагогика" 17.06.91, N 123-91//Опубл. в Сб. Коммунистическое воспитание детей и подростков, N 6, 1991.

14. Вопросы формирования общечеловеческих ценностей у школьников (по материалам психолого-педагогических исследований)/Омельченко Ж. А.; Харьк. гос. пед. ин-т. - Харьков, 1992. - 19 с. - Рус.-Деп. в ОЦНИ "Школа и педагогика" 23.11.92, N 198-92//Опубл. в Указателе рукописей, принятых на депонирование в 1992 г., N 1, 1992.

15. Теоретическое обоснование использования методов просвещения для формирования общечеловеческих ценностей у старшеклассников/Омельченко Ж. А.; Харьк. гос. пед. ин-т. - Харьков, 1993. - 7 с. - Рус.-Деп. в ОЦНИ "Школа и педагогика" 27.09.93, N 132-93//Опубл. в Сб. рукописей по педагогике и народному образованию, принятых на депонирование в 1993 г., N 3, 1993.

16. Философско-педагогические основы общечеловеческих ценностей/Омельченко Ж. А.; Харьк. гос. пед. ун-т. - Харьков, 1994. - 10 с. - Рус.-Деп. в ОЦНИ "Школа и педагогика" 21.12.94, N 172-94//Опубл. в Сб. рукописей по педагогике и народному образованию, принятых на депонирование в 1994 г., N 4, 1994.

17. Анализ традиций отечественного дореволюционного воспитания по целенаправленному формированию общечеловеческих ценностей/Омельченко Ж. А.; Харьк. гос. пед. ун-т. - Харьков, 1994. - 9 с. - Рус.-Деп. в ОЦНИ "Школа и педагогика" 21.12.94, N 171-94//Опубл. в Сб. рукописей по педагогике и народному образованию, принятых на депонирование в 1994 г., N 4, 1994.

18. Грамматика общечеловеческих ценностей для учащихся 10-11 классов/Омельченко Ж. А.; Харьк. гос. пед. ун-т. - Харьков, 1993. - 19 с. - Рус.-Деп. в ОЦНИ "Школа и педагогика" 24.11.94, N 150-94//Опубл. в Сб. рукописей по педагогике и народному образованию, принятых на депонирование в 1994 г., N 4, 1994.

19. Возникновение и развитие общечеловеческих ценностей в истории духовной культуры общества/Омельченко Ж. А.; Харьк. гос.

пед. ун-т. - Харьков, 1995. - 7 с. - Рус.-Деп. в ИТОП РАО 13.07.95, N 14-95//Опубл. в Сб. рукописей по образованию и педагогике, принятых на депонирование в 1995 г., N 1, 1995.

20. Становление системы общечеловеческих ценностей в трудах выдающихся мыслителей/Омельченко Ж.А.; Харьк. гос. пед. ун-т. - Харьков, 1995. - 8 с. - Рус.-Деп. в ИТОП РАО 13.07.95, N 15-95//Опубл. в Сб. рукописей по образованию и педагогике, принятых на депонирование в 1995 г., N 1, 1995.

21. Омельченко Ж.А. Методические рекомендации по работе с педагогическим словарем (работа с понятиями)// Самостоятельная работа студентов по педагогике. - Белгород: БГПИ. - 1989. - С. 34-38.

22. Августевич И.И., Омельченко Ж.А. Изучение и конспектирование педагогической литературы// Самостоятельная работа студентов по педагогике. - Белгород: БГПИ. - 1989. - С. 4-11.

23. Формирование общечеловеческих ценностей у старшеклассников в процессе изучения предметов гуманитарного цикла: Метод. рекомендации для учителей сред. шк. и студентов пед. вузов по интегративному курсу "Человек и общество"/Сост. Ж.А. Омельченко. - Харьков: ХГПУ, 1994. - 20 с.

24. Формирование общечеловеческих ценностей у старшеклассников в процессе изучения предметов гуманитарного цикла: Метод. рекомендации для учителей сред. шк. и студентов пед. вузов по курсу "Всеобщая история и история Украины"/Сост. Ж.А. Омельченко. - Харьков: ХГПУ, 1994. - 20 с.

25. Формирование общечеловеческих ценностей у старшеклассников в процессе изучения предметов гуманитарного цикла: Метод. рекомендации для учителей сред. шк. и студентов пед. вузов по курсу "Мировая и отечественная литература"/Сост. Ж.А. Омельченко. - Харьков: ХГПУ, 1994. - 44 с.

26. Омельченко Ж.О. Виховний потенціал української філософської думки // Праці наук. конф. "Українська духовна культура в системі національної освіти": - Харків: ХДУ. - 1995. - С. 112-114.

27. Омельченко Ж.О. Гуманістичний характер та демократичні засади виховної концепції В.О. Сухомлинського у контексті загальноєвропейської педагогічної думки//Праці Міжнарод. конф. "Педагогічна спадщина В.О. Сухомлинського і розбудова національної освіти. - Частина I. - Кіровоград. - 1993. - С. 29-30.

Омельченко Ж. О. Теоретико-методичні основи формування загальнолюдських норм життєдіяльності в учнів старшого шкільного віку. - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 - теорія та історія педагогіки. - Інститут педагогіки АПН України, Київ, 1997.

Дисертація присвячена проблемам формування загальнолюдських норм життєдіяльності у старшокласників. У роботі розвиваються такі підходи до виховання: демократизація, гуманізація, цілісність виховного процесу. Установлено, що формування загальнолюдських норм життєдіяльності є продуктивним за умови залучення старшокласників до соціально значимої діяльності, гуманістичного спілкування з учителем у діалектичній системі позакласної роботи і шкільного гуманітарного навчання. Запропоновано діагностичні та прогностичні інструментарії, критерії, показники, методику і зміст педагогічних шляхів формування загальнолюдських норм життєдіяльності, ефективність яких обґрунтовано теоретично й підтверджено практично. Основні результати роботи знайшли застосування в практиці середньої школи.

Ключові слова: загальнолюдські норми, життєдіяльність, гуманістичне спілкування, гуманітарне навчання, позакласна робота.

Омельченко Ж. А. Теоретико-методические основы формирования общечеловеческих норм жизнедеятельности у учеников старшего школьного возраста. - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора педагогических наук по специальности 13.00.01 - теория и история педагогики. - Институт педагогики АПН Украины, Киев, 1997.

Диссертация посвящена вопросам формирования общечеловеческих норм жизнедеятельности у старшеклассников. В работе развиваются такие подходы к воспитанию: демократизация, гуманизация, целостность воспитательного процесса. Установлено, что формирование общечеловеческих норм жизнедеятельности продуктивно при условии включения старшеклассников в социально значимую дея-

тельность, гуманистическое общение с учителем в диалектической системе внеклассной работы и школьного гуманитарного обучения. Предложены диагностические и прогностические инструментари, критерии, показатели, методика и содержание педагогических путей формирования общечеловеческих норм жизнедеятельности, эффективность которых обоснована теоретически и подтверждена практически. Основные результаты работы нашли применение в практике средней школы.

Ключевые слова: общечеловеческие нормы, жизнедеятельность, гуманистическое общение, гуманитарное обучение, внеклассная работа.

Omelchenko J. A. Theoretical and methodical foundations of forming all mankind norms of the life activity of senior pupils. - Manuscript.

Thesis for a doctor's degree by speciality 13.00.01 - theory and history of pedagogics. - The Institute of Pedagogics of Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv, 1997.

The dissertation is devoted to the problems of forming all mankind norms of the life activity of senior pupils. Such approaches to education are being developed in the paper: democratization, humanization and integrity of the educational process. It has been found that forming all mankind norms of the life activity is productive if senior pupils are involved in socially important activity, humanistic communication with a teacher in the dialectic system of out-of-class activity and school humane education. Diagnostic and prognostic tools, criteria, indices, methods and contents of pedagogical ways of forming all mankind norms of the life activity whose effectiveness is proved theoretically and confirmed in practice have been proposed. The main results of the investigation have been applied to the secondary school practice.

Key words: all mankind norms, life activity, humanistic communication, humane education, out-of-class activity.

Омельченко Жанетта Олександрівна

Теоретико-методичні основи формування загальнолюдських
норм життєдіяльності в учнів старшого шкільного віку

Автореферат дисертації

Підписано до друку 03.11.97. Друк. арк. 2,3. Обл.-вид. арк. 1,8.
Формат паперу 60x90/16. Друк офсетний. Тир. 100.

Зам. 12/170-97

Друкарня ХВУ

435693

435643

AB 38993

AB 38993